

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕГУЛЯЦІЇ

У статті проаналізовано значення феномену професійної саморегуляції у фаховій діяльності сучасних педагогів. Визначено основні критерії, показники і рівні формування мотиваційного, теоретичного та процесуального компонентів готовності майбутнього вчителя до професійної саморегуляції. Описано методи контролю й особливості обчислення коефіцієнтів готовності.

В статье анализируются значение феномена профессиональной саморегуляции в деятельности современных педагогов. Описаны критерии, показатели, уровни формирования мотивационного, теоретического и процессуального компонентов готовности будущего педагога к профессиональной саморегуляции; методы контроля и особенности вычисления коэффициентов готовности.

The article deals with the fenomen of professional self-regulation in the activity of modern pedagogues. The thesis define the criteria, indices and levels of formation of motivating, theoretical and practical components of the readiness future teachers to professional self-regulation. The methods of control and coefficients of formation of the preparedness have been noted here.

У процесі підготовки та здійснення фахової діяльності педагога змінюються на психофізіологічному, психічному та особистісному рівнях, формуються як професіонали, здатні вирішувати все складніші завдання. У «Національній доктрині розвитку освіти» задекларовано, що основна мета й пріоритет розвитку освіти – її особистісна орієнтація, тобто формування вчителя як професіонала, його трудової і моральної мотивації, активної професійної позиції, забезпечення педагогічних умов для професійної самореалізації [1]. Тому одним із завдань педагогіки вищої школи є переосмислення традиційних уявлень про розвиток особистості вчителя, його «внутрішній світ», спонукальні сили, об'єктивні фактори та суб'єктивні умови фахового розвитку, а також формування професійної компетентності й особистісної саморегуляції майбутніх педагогів.

Структура особистості вчителя та його діяльності є сьогодні об'єктом багатьох психолого-педагогічних досліджень (В. Бобрицька, Ж. Вірна, О. Гребенюк, Л. Мітіна, Т. Невзорова, Л. Роговик, В. Чайка, С. Яремчук та ін.), проте існує багато розбіжностей у думках учених. У багатьох класифікаціях серед якостей-характеристик, які забезпечують успішність професійної діяльності вчителя, однією з найважливіших є вміння здійснювати професійну саморегуляцію (ПСРВ).

Останню можна визначити як інтегративну особистісну професійну характеристику педагога, котра передбачає усвідомлення ним своїх дій, почуттів, мотивів, свого становища та доцільну видозміну власної діяльності відповідно до вимог ситуації. Цей феномен містить усвідомлене прийняття довільних рішень, добір, оцінку засобів реалізації задуманого, самоаналіз вчинків, визначення позицій щодо подій, ситуацій та ціннісне ставлення індивіда до самого себе.

Результати емпіричного дослідження, в якому прийняли участь 80 учителів загальноосвітніх шкіл Тернопільської обл., свідчать, що сучасні педагоги відчувають потребу коригувати власну діяльність, регулювати свої суб'єктивні відчуття. Було використано методи анкетування, аналізу продуктів діяльності, бесіди, спостереження. Більшість педагогів (66% респондентів) інтуїтивно використовують у процесі фахової діяльності методи професійної саморегуляції (автотренінг, дихальну гімнастику, переключення, мовну розрядку). Вони відчувають потребу вдосконалювати як діяльність, так і стосунки з оточенням, здійснювати самовиховання та самоформування себе як фахівця. Велика частина опитаних вчителів (61%) пов'язує зі своєю професією погане самопочуття, негативні емоції, невпевненість. Але педагоги готові приймати професійну допомогу (97% респондентів погодилися б відвідувати тренінгові заняття), вдосконалювати власну фахову діяльність та себе самих.

Професійна саморегуляція майбутніх учителів формується під впливом двох основних факторів – соціуму та волі. Їхню дію необхідно оптимізувати. Насамперед варто діагностувати рівень готовності майбутніх педагогів до професійної саморегуляції. Другий крок – допомогти студентам розвинути особистісні механізми ПСРВ. Для цього доцільно коригувати їхні навички та вміння професійної саморегуляції під час підготовки до педагогічної діяльності (від аналізу педагогічних ситуацій до педагогічної практики). Завдання викладача – стимулювати досягнення студентами найвищого рівня ПСРВ. Для цього необхідно застосовувати адекватні методи та форми контролю, забезпечити зворотній зв'язок.

Мета статті – визначити основні критерії, показники та рівні готовності майбутнього вчителя до професійної саморегуляції, описати методи контролю та особливості оцінки результатів.

Відомо, що феномен готовності функціонує в руслі кожної із професійних сфер діяльності спеціаліста. Він визначається особливостями професійних завдань у межах цих сфер і в кожному випадку проявляється специфічно. Готовність до педагогічної діяльності є своєрідною «відповіддю» на сукупність професійно зумовлених вимог до особистості вчителя. Оскільки саморегуляція є важливим аспектом підготовки та самореалізації фахівця, то частковим проявом готовності вчителя до професійної діяльності є готовність до саморегуляції.

Готовність, як стверджують З. Курлянд та Р. Хмелюк, буває:

а) особистісна (емоційно-інтелектуальна, вольова, мотиваційна, що містить інтерес, ставлення до діяльності, почуття відповідальності, впевненості й успіху, потребу виконання поставлених завдань на високому професійному рівні, керування своїми почуттями, мобілізацію сил, подолання непевності тощо);

б) операційно-технічна, що містить інструментарій педагога (професійні знання, уміння, навички і засоби педагогічного впливу) [3]. Операційно-технічний компонент трактується як сукупність теоретичної та практичної підготовленості.

Розглянемо формування у майбутніх педагогів мотиваційного, теоретичного та практичного компонентів готовності до професійної саморегуляції.

Для діагностики готовності студента педагогічного ВНЗ до професійної саморегуляції розроблено комплексну методику. Основні параметри, які необхідно діагностувати, відповідають таким **компонентам** структури готовності майбутнього вчителя до професійної саморегуляції: мотиваційному (мотиви та цінності), теоретичному (професійні знання), процесуальному (практичні вміння та навички). Для кожного параметра зокрема визначені емпіричні **показники** (підстави для оцінки) та критерії оцінки (ознаки, які свідчать про здійснення ПСРВ) і відповідно підібрані адекватні методи й методики його діагностики.

Таким чином, для оцінки компонентів готовності до професійної саморегуляції вчителя та характеристики її рівнів визначено мотиваційно-ціннісний, змістовий та операційно-дійовий критерії, а також виявлено окремі показники.

Мотиваційно-ціннісний критерій призначений для оцінки рівня сформованості професійних якостей, мотивів, установок, усвідомлення цінностей педагогічної професії. Його основними показниками є:

- 1) розуміння значення професійної саморегуляції для вчителя;
- 2) ставлення до професійної саморегуляції як важливого засобу вдосконалення майбутньої педагогічної діяльності;
- 3) обґрунтованість мотивації студента щодо його теоретичної обізнаності;
- 4) дієвість мотивів професійної саморегуляції педагогічної діяльності.

Змістовий критерій готовності майбутнього педагога до професійної саморегуляції характеризує рівень сформованості знань з теорії саморегуляції та їх включення в систему суб'єктивного досвіду. Показниками цього критерію є:

- 1) якість знань (глибина, системність, міцність, вміння застосовувати на практиці) змісту і структури ПСРВ;
- 2) усвідомлення основних категорій теорії ПСРВ;
- 3) володіння інформацією про методи формування власної ПСРВ.

Операційно-дійовий критерій дає можливість діагностувати рівень сформованості саморегуляційних умінь. Його основними показниками є:

- 1) уміння оцінити власний рівень професійної саморегуляції;
- 2) здатність охарактеризувати професійну саморегуляцію інших педагогів;
- 3) використання навичок професійної саморегуляції у стандартних ситуаціях;
- 4) здійснення ПСРВ у випадках конфліктів, непередбачених подій.

Готовність майбутнього педагога до професійної саморегуляції характеризується різними рівнями сформованості (рівень – ступінь, величина якості, досягнутої у формуванні ПСВ).

Загалом визначено три *рівні* сформованості готовності майбутнього вчителя до професійної саморегуляції:

1) низький (студент пристосовується до обставин і стосунків; його фахова діяльність пасивна, має необов'язковий характер; професійна саморегуляція проявляється як реакція на подразники середовища; відсутні усвідомленість життєвих перспектив, самокритичність, принциповість, вимогливість до себе; практичний досвід та знання теорії саморегуляції не формується в усвідомлену систему);

2) середній (самостійна поведінка майбутнього педагога чергується з несвідомим чи усвідомленим пристосуванням до оточення; наявне зацікавлене ставлення до процесу і результатів професійної діяльності; студент періодично демонструє самовладання, здійснює усвідомлений перегляд системи мотивації, самоаналіз, узагальнення знань та досвіду в єдину теоретичну систему; його оцінка власних саморегуляційних умінь та знань неадекватна – завищена чи занижена);

3) високий (майбутній педагог сам організовує свою фахову діяльність, відповідально ставиться до її результатів, добросовісно виконує свої обов'язки; він керується власними цілями та мотивами, сам визначає та змінює особисті установки й цінності, незалежний у судженнях та вчинках; теоретична свідомість і мислення майбутнього вчителя формуються на основі наявних знань і досвіду, окрема ситуація вирішується ним у контексті навчально-виховного процесу) (табл. 1).

Таблиця 1

Рівнева характеристика компонентів готовності майбутнього педагога до професійної саморегуляції

№ з/п	Компоненти готовності	Рівні готовності		
		<i>Низький</i>	<i>Середній</i>	<i>Високий</i>
1.	<i>Мотиваційний</i>	Немає усвідомлених життєвих перспектив; відсутні принциповість, вимогливість до себе, самокритичність; фахова діяльність має необов'язковий характер.	Здійснюється усвідомлений перегляд системи мотивації; наявна неадекватна самооцінка власних саморегуляційних умінь та знань.	Керується власними цілями та мотивами, визначає і змінює особисті установки й цінності; незалежний у судженнях та вчинках.
2.	<i>Теоретичний</i>	Практичний досвід та знання теорії саморегуляції не сформовані в усвідомлену систему.	Здійснюються процеси узагальнення знань та досвіду.	На основі наявних знань і досвіду формуються теоретична свідомість і мислення майбутнього вчителя.
3.	<i>Процесуальний</i>	Пристосовується до обставин і стосунків; його фахова діяльність пасивна.	Самостійна поведінка чергується з несвідомим чи усвідомленим пристосуванням до навколишнього середовища.	Організовує свою професійну діяльність, відповідально ставиться до її результатів, обов'язки виконує добросовісно.

У таблиці 1 узагальнено рівневу характеристику готовності майбутнього вчителя до професійної саморегуляції за її компонентами. Таким чином, низький рівень готовності мотиваційного компонента проявляється у відсутності усвідомлених життєвих перспектив, самокритичності, принциповості, вимогливості до себе, необов'язковому характері фахової діяльності; середній – в усвідомленому перегляді системи мотивації, неадекватній самооцінці власних саморегуляційних умінь та знань; високий – у керуванні власними цілями та мотивами, самовизначенні та самозміні особистих установок і цінностей, незалежності в судженнях та вчинках.

Теоретичний компонент (низький рівень) характеризується несформованістю практичного досвіду та знань теорії саморегуляції в усвідомлену систему; середній передбачає процеси узагальнення знань та досвіду; високий – формування на основі наявних знань і досвіду теоретичної свідомості та мислення вчителя.

Низький рівень готовності *процесуального* компонента характеризується пристосуванням учителя до обставин і стосунків, пасивністю його фахової діяльності; середній – чергуванням самостійної поведінки фахівця з несвідомим чи усвідомленим пристосуванням до навколишнього середовища; високий – самоорганізацією педагогом власної професійної діяльності, відповідальним ставленням до її результатів, добросовісним виконанням своїх обов'язків.

Для ефективного контролю за формуванням готовності до ПСРВ у майбутніх педагогів доцільно застосовувати комплекс методів.

Методом діагностики рівня *сформованості мотиваційного компонента* обрано анкетування, що відображає суб'єктивні погляди та оцінки. Адже важливо виявити об'єктивний зміст у суб'єктивних відповідях, які часто не тотожні, з'ясувати в них провідні об'єктивні тенденції, причини відмінності в оцінках; а також порівняти очікуваний та отриманий результат, розкрити типові характеристики (слабкі сторони в діяльності вчителів, типові труднощі, їхні причини, способи подолання) явища, яке досліджувалося.

Для дослідження рівня сформованості теоретичного компонента психологічної готовності студента до ПСРВ було застосовано метод «понятійного словника». Його суть полягає в тому, що респондентам пропонується схарактеризувати поняття, категорію чи проблему, що стосується ПСРВ або котрогось її аспекту. Було розроблено модифіковану до наших умов версію із 9 запитань. Правильна відповідь на одне питання теж оцінюється одним балом, хибна – нуль балів.

Для дослідження рівня сформованості процесуального компонента було використано метод «узагальнення незалежних характеристик». За дослідженнями В. Загвязінського [2], це поєднання опосередкованого спостереження й опитування пов'язане із залученням до оцінки явища, що вивчається, найбільш компетентних людей, думки яких доповнюють і контролюють одна одну і дають змогу об'єктивно оцінити те, що вивчається. Для використання методу необхідно обґрунтовано підібрати експертів – людей, котрі добре знають галузь, що оцінюється, предмет вивчення і здатні об'єктивно та неупереджено оцінити.

Зіставлялися дані, отримані від експертів (методистів, викладачів). Завданням експертів було оцінити студента за результатами виконання трьох завдань:

1) володіння методами ПСРВ (практичні заняття, конкурси, олімпіади з педагогіки, педагогічна практика);

2) характеристика рівня професійної саморегуляції студента-одногрупника;

3) програма підвищення майбутнім педагогом рівня власної професійної саморегуляції.

Експертна оцінка — сума балів за три завдання. Загальна шкала:

3 – правильно;

2 – незначні відхилення;

1 – неправильно;

0 – не виконано.

При оцінюванні процесуального компонента кожен експерт може виставити за роботу респондента максимум 9 балів (по 3 за три завдання). Потім оцінки експертів узагальнюються, обчислюється середнє арифметичне.

Необхідно було забезпечити сумісність і можливість проведення спільних розрахунків даних, їх зіставлення та отримання висновку про загальний рівень сформованості готовності

студентів педагогічних ВНЗ до ПСРВ. З цією метою було введено коефіцієнт сформованості ($K_{\text{сф.к}}$). Використання запропонованого коефіцієнта як інтегральної характеристики має свої переваги: дає можливість виразити рівень сформованості компонентів готовності в однаковій одиниці вимірювання; вирахувати загальний показник рівня готовності фахівця; порівняти сформованість кожного її компонента між собою (табл. 2).

Кількісне вираження рівня сформованості компонента готовності студентів педагогічних ВНЗ до ПСРВ має такий вигляд:

- *високий рівень* – $K_{\text{сф.к}} = 1,000 - 0,800$;
 - *середній рівень* – $K_{\text{сф.к}} = 0,799 - 0,500$;
 - *низький рівень* – $K_{\text{сф.к}} = 0,499 - 0,000$,
- де $K_{\text{сф.к}}$ — коефіцієнт сформованості компонента.

Особливості обчислення коефіцієнтів сформованості готовності студентів педагогічних ВНЗ до ПСРВ

Назва	Обчислення	Формула
Коефіцієнт сформованості того чи іншого компонента (для одного студента)	Суму отриманих балів поділити на максимально можливу кількість балів.	$K_{\text{сф. к.}} = \frac{\sum \text{отриманих балів}}{\text{максимально можлива кількість балів}}$
Коефіцієнт сформованості мотиваційного компонента	Отриману суму балів поділити на максимально можливу кількість балів (9).	$K_{\text{сф. м. к.}} = \frac{\sum \text{отриманих балів}}{9}$
Коефіцієнт сформованості теоретичного компонента	Отриману суму балів поділити на максимально можливу кількість балів (9).	$K_{\text{сф. т. к.}} = \frac{\sum \text{отриманих балів}}{9}$
Коефіцієнт сформованості процесуального компонента	1) Суму балів, отриману від кожного експерта, поділити на максимально можливу кількість балів (9). 2) Поділити суму коефіцієнтів на кількість експертів.	1) $K_{1 \text{ сф. п. к.}} = \frac{\sum \text{отриманих балів}_1}{9}$ 2) $K_{\text{сф. п. к.}} = \frac{\sum \text{коефіцієнтів}}{\text{кількість експертів}}$
Загальний коефіцієнт сформованості компонента (для групи студентів)	Суму коефіцієнтів поділити на кількість респондентів.	$K_{\text{сф. к. з.}} = \frac{\sum K_{\text{сф. к.}}}{\text{кількість респондентів}}$
Загальний коефіцієнт сформованості готовності студентів до професійної саморегуляції вчителя	Суму коефіцієнтів поділити на кількість компонентів (3).	$\text{Заг. } K_{\text{сф. г.}} = \frac{\sum \text{заг. } K_{\text{сф. к.}}}{3}$

У таблиці 2 відображена обробка отриманих різними методами контролю результатів та обчислення коефіцієнтів сформованості кожного конкретного компонента готовності майбутніх учителів до професійної саморегуляції (мотиваційного, теоретичного та процесуального) для одного студента та для групи.

Результати навчальної діяльності студентів, рівень їх активності на лекціях, семінарських та лабораторно-практичних заняттях, якість виконання ІНДЗ, завдань під час педагогічної практики, повнота і змістовність усних відповідей забезпечили можливість формувати об'єктивне уявлення про рівень готовності майбутніх учителів до професійної саморегуляції.

Серед перспектив подальших досліджень – розробка конструктивних принципів і критеріїв аналізу студентами власної професійної саморегуляції під час педагогічної практики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доктрина розвитку освіти // Освіта. – 2002. – № 26. – С. 2–4.
2. Загвязинский В. И. Педагогическое творчество учителя / В. И. Загвязинский – М.: Педагогика, 1987. – 160 с.
3. Педагогіка вищої школи / [Курлянд З. Н., Хмельюк Р. І., Семенова А. В. та ін.]; за ред. З. Н. Курлянд. – [3-є вид.]. – К.: Знання, 2007. – 495 с.